

Jacques-Alain Miller

Ψυχανάλυση της οικονομικής κρίσης¹

Ερώτηση: Όπως θα μας υπενθύμιζε η ετυμολογία, υπάρχουν διάφορες συγγένειες μεταξύ της λέξης ‘κρίση’ και της λέξης ‘κρίσιμος.’ Η κρίση παραπέμπει στη γνώμη ή την απόφαση, αλλά αποτελεί περισσότερο από κάθε τι άλλο ένα σημείο διακλάδωσης, όπως μια ασθένεια που μπορεί να οδηγήσει στο θάνατο ή στη θεραπεία. Για τον ψυχαναλυτή, ποια είναι η έννοια της λέξης κρίση;

Jacques-Alain Miller: Ο ψυχαναλυτής είναι “φιλικός με την κρίση.” Η εισαγωγή στην ψυχανάλυση πάντοτε αποτελεί για το υποκείμενο μια κρίσιμη στιγμή, που ανταποκρίνεται σε μια κρίση ή ξεσκεπάζει μια κρίση. Μόνο, αφού αρχίσει, η ψυχανάλυση γίνεται μια σκληρή εργασία. Κρίση κλάματος; Περιμένετε μέχρι να περάσει. Κρίση αγωνίας, επίθεση πανικού; Ηρεμείτε. Κρίση τρέλας; Αποφεύγετε να την αρχίσετε.. Επιπλέον, κάθε συνεδρία είναι σαν μια μικρή κρίση, που περνά από παροξυσμό μέχρι να ξεκαθαρίσει. Κοντολογίς, υπάρχει κρίση με την ψυχαναλυτική έννοια, όταν η ομιλία, ο λόγος, οι λέξεις, τα σχήματα, οι τύποι, η ρουτίνα, όλοι οι συμβολικοί μηχανισμοί, αποδεικνύονται ξαφνικά ότι είναι αδύνατο να ελέγξουν το πραγματικό, που διαμορφώνεται όπως νά ’ναι. Η κρίση είναι το πραγματικό αχαλιναγώγητο, το αδύνατο να ελεγχθεί. Το ισοδύναμο, στον πολιτισμό, εκείνων των θυελλών, με τις οποίες η φύση περιοδικά υπενθυμίζει στην ανθρωπότητα την επισφάλειά της, την τρωτότητά της.

Ε.: Πώς ερμηνεύετε τον φόβο να χάσουμε χρήματα, τα χρήματά μας; Η συγκέντρωση χρημάτων είναι το ίδιο πράγμα για έναν μικρό αποταμιευτή, όπως για έναν δισεκατομμυριούχο;

JAM: Συμβαίνει τις τελευταίες βδομάδες να κουράρω έναν ασθενή, δισεκατομμυριούχο και μανιακό, ο οποίος συχνά μου ανακοίνωνε γελώντας ότι μόλις εκείνο το πρωί είχε κερδίσει ή χάσει ένα εκατομμύριο δολάρια σπεκουλάροντας με το συνάλλαγμα. Το κόστος της συνεδρίας ήταν γι’ αυτόν κάτι σαν ένα φιλοδώρημα, κάτι ανύπαρκτο. Κατέληξε να χρεοκοπήσει. Υπάρχουν όμως κι άλλοι τύποι δισεκατομμυριούχων, πιο συντηρητικοί, ακόμη και μίζεροι, και πιο ενημερωμένοι. Αλλά αν είσθε πραγματικά πλούσιοι, τότε μάλλον δεν μπορείτε να κάνετε ψυχανάλυση, γιατί δεν μπορείτε να πληρώσετε, δεν μπορείτε να δώσετε κάτι το σημαντικό για σας: η ψυχανάλυση γλιστρά από τα δάκτυλά σας όπως το νερό πάνω στα φτερά της πάπιας. Ο “μικρός αποταμιευτής”; Αν αποταμιεύεις ή μαζεύεις, σημαίνει ότι θυσιάζεις την επιθυμία, ή τουλάχιστον την αναβάλλεις. Το κουτί του Harragon (του ήρωα του Μολιέρου) είναι το κουτί της απόλαυσης, αλλά της ψυχρής απόλαυσης. Το χρήμα είναι ένας σηματοδότης χωρίς σηματοδότηση, που σκοτώνει όλες τις σηματοδοτήσεις. Όταν αφιερώνεται κανείς στο χρήμα, η αλήθεια χάνει το νόημα, το μόνο που τότε έχει κανείς μπροστά του είναι μια παγίδα.

Ε.: Το δέλεαρ του κέρδους, η επιθυμία να στοιβάζεις μεγάλα χρηματικά ποσά, κάνουν κάτι το εξωπραγματικό. Μια τέτοια ώθηση προς τον πλούτο σχετίζεται με την ενόρμηση του θανάτου;

JAM: Ναι, η ώθηση της αποταμίευσης διαλογίζεται ανοιχτά το θάνατο, τον τρόπο της αρρώστιας, την επιθυμία της διαίωνισης μέσω των απογόνων. Υπάρχει όμως ακόμη κι η ώθηση του δανεισμού, αν μπορώ να το πω έτσι, με την κατανάλωση σαν την ύστατη συνέπειά της, η ασταμάτητη σπατάλη. Και μετά υπάρχει κι η ώθηση του χρήματος χάρη του χρήματος, η καθαρή ευχαρίστηση της αποθησαύρισης. Θάνατος, απόλαυση κι επανάληψη, αυτές είναι οι τρεις πλευρές μιας πυραμίδας, της οποίας η βάση δίνεται από την ασυνείδητη φύση του χρήματος: κι εδώ έχουμε να κάνουμε με το πρωκτικό αντικείμενο. Τι βλέπουμε αυτή τη στιγμή της αλήθειας για την οικονομι-

κή κρίση, στην οποίαν είμαστε; Ότι τίποτε δεν αξίζει, ότι το χρήμα είναι σαν τα σκατά! Εδώ βρίσκεται το πραγματικό, που αναστατώνει όλα τα λόγια. Κάποιοι το λένε, ευγενικά, “τα τοξικά κεφάλαια”.. Ο πάπας Βενέδικτος ο 6ος, πάντοτε οξύνους, έσπευσε αμέσως να επωφεληθεί από την οικονομική κρίση: “αποδεικνύει,” έλεγε, “ότι τα πάντα είναι μάταια κι ότι μόνο ο λόγος του Θεού ισχύει!”

Ε.: Η κρίση αυτή εμπεριέχει μια έντονη ψυχολογική διάσταση. Τι εξηγεί τις κινήσεις πανικού κι ιδιαίτερα τα τινάγματα στα χρηματιστήρια; Τι τα ξεκινά και πώς μπορούν να ηρεμήσουν;

JAM: Το σημείο του χρήματος έχει να κάνει με τη φαινομενικότητα, που εξαρτάται από τις κοινωνικές συμβάσεις. Το οικονομικό σύμπαν είναι μια αρχιτεκτονική φτιαγμένη από αποκυήματα της φαντασίας και το θεμέλιό της είναι αυτό που ο Lacan ονόμαζε “υποκείμενο που υποτίθεται ότι γνωρίζει,” ότι γνωρίζει το γιατί και το πώς. Ποιος παίζει αυτόν τον ρόλο; Το κοντσέρτο των αρχών, από όπου μερικές φορές βγαίνει κάποια φωνή, όπως, για παράδειγμα, του Alan Greenspan, στον καιρό του. Οι παίκτες της οικονομίας βασίζονται τη συμπεριφορά της σ’ αυτό. Η πλασματική και υπέρ-αναστοχαστική δομή κρατιέται από την “πίστη” στις αρχές, δηλαδή, μέσω της μεταβίβασης προς το υποκείμενο που υποτίθεται ότι γνωρίζει. Όταν το υποκείμενο αυτό παραπαίει, υπάρχει κρίση, διάλυση των θεμέλιων, που φυσικά εμπεριέχει και φαινόμενα πανικού. Όμως, το οικονομικό υποκείμενο, που υποτίθεται ότι γνωρίζει, ήδη ήταν εντελώς καταρρακωμένο, εξ αιτίας της απελευθέρωσης της αγοράς. Κι αυτό συνέβη, γιατί ο οικονομικός κόσμος πίστευε, ξεμυαλισμένος μέσα στην παράκρουσή του, ότι θα μπορούσε να τακτοποιήσει τα πράγματα χωρίς τη συνδρομή αυτών που υποτίθεται ότι γνώριζαν. Πρώτο, οι κτηματομεσιτικές αξίες αχρηστεύτηκαν. Δεύτερο, βαθμιαία όλα έγιναν σκατά. Τρίτο, υπάρχει μια γιγαντιαία αρνητική μεταβίβαση προς τις αρχές. Το ηλεκτροσόκ του σχεδίου Paulson/Bernanke εξαγριώνει τον κόσμο: η κρίση γίνεται κρίση εμπιστοσύνης και θα διαρκέσει μέχρις ότου ανοικοδομηθεί το υποκείμενο που υποτίθεται ότι θα γνωρίζει. Αυτό θα γίνει μακροπρόθεσμα με τη μορφή ενός νέου συνόλου συμφωνιών τύπου Bretton Woods, ενός συμβουλίου, στο οποίο θα ανατεθεί να μιλήσει την αλήθεια για την αλήθεια

Η επιθυμία του Λακάν²

[...] Λοιπόν, είναι ιδιαίτερα πιθανόν να χρειαζόταν αυτή η πρόσδεση της επιθυμίας του Φρόντ στο Όνομα-του-Πατέρα για να γεννηθεί η ψυχανάλυση και για να μπορέσει η υστερική, μαζί με το Φρόντ, να ανοίξει το δρόμο στην έλευση της ψυχαναλυτικής πρακτικής. Είναι ένα πρόβλημα που αξίζει να μελετηθεί.

Κατά δεύτερο λόγο, μπορούμε να πούμε ομοίως ότι χρωστάμε στη διπλή πρόσδεση της επιθυμίας του Φρόντ στο Όνομα-του-Πατέρα και στο Λόγο του Κυρίου την εξάπλωση της ψυχανάλυσης, το επιτυχές στήσιμο από αυτόν τον σχετικά παραγνωρισμένο στους κύκλους του βιεννέζο γιατρούδάκο μιας εντυπωσιακής μηχανής που εξακολουθεί, ως μηχανή, να λειτουργεί απρόσκοπτα και στο τέλος του αιώνα. Ότι του χρωστάμε, ας το υπενθυμίσουμε ξεκάθαρα, αυτό που ο Λακάν διαπίστωνε ότι είναι μία Εκκλησία.

Υπάρχει εξάλλου κάτι διασκεδαστικά ενδιαφέρον, ο Φρόντ και ο Ιουδαϊσμός αποτελούν ένα καθιερωμένο θεματικό μοτίβο, αλλά θα ήταν εξίσου ευπρόσδεκτο να μιλούσε κανείς για το Λακάν και τον Καθολικισμό: μαθητής των Πατέρων, γαλουχημένος στο κολλέγιο Στανισλάς, που υπάρχει και σήμερα.

Αλλά, τελικά, με ένα περίεργο χίασμα θα μπορούσαμε να πούμε ότι ήταν ο Φρόντ ο Εβραίος εκείνος που επινόησε, που δημιούργησε την ψυχαναλυτική Εκκλησία, δηλαδή που εγκαθίδρυσε, που αποδέχτηκε ίσως καρτερικά μια ορθοδοξία υπηρε-

τούμενη από μια ιεραρχία, η οποία είναι το πιο στέρεο στοιχείο της θεσμικής κληρονομιάς του φροϋδισμού.

Σύμφωνα πάντα με αυτό το περίεργο χιάσμα θα μπορούσαμε να μιλήσουμε για το Λακάν και τον Ιουδαϊσμό, γιατί κατά βάθος, οδήγησε άραγε —να ένα ερώτημα— τις θεσμικές προσπάθειές του πολύ πιο πέρα από την ανάδειξη ενός ορίου σύμφωνα με το οποίο δεν υπήρχε άλλος εκεί όπου αυτός ήταν; Κάτι που αντιστοιχεί στο διατυπωμένο ορισμό του Θεού του Ισραήλ, όπως ο ίδιος τον είχε αποκρυπτογραφήσει.

Για να υπενθυμίσω άλλωστε αυτό που δημιούργησε ο Φρόντ, θα σας διαβάσω έναν από τους αφορισμούς του Νίτσε. Πρόκειται για κάτι που σας παραδίδω και το οποίο συγκρατώ στη μνήμη μου εδώ και χρόνια — το θυμάμαι για να αποφεύγω ακριβώς να κάνω το ίδιο πράγμα. Εάν θέλετε μπορείτε να βρείτε αυτό το απόσπασμα στο Humain, trop humain, στον αφορισμό 122. Επιγράφεται «Οι αόμματοι μαθητές»: «Ο χρόνος κατά τον οποίο ο Μαιτρ γνωρίζει αρκετά τη δύναμη και την αδυναμία του θεωρητικού συστήματός του, της τέχνης του, της θρησκείας του, συμπίπτει με την περίοδο που η εξουσία του είναι ελάχιστη. Ο μαθητής, ο απόστολος ο οποίος τυφλωμένος από το κύρος του Μαιτρ και την ευλαβή προσήλωση σε αυτόν αποστρέφει τους οφθαλμούς από την αδυναμία του θεωρητικού συστήματός της θρησκείας κτλ., έχει κατά κανόνα, γι' αυτόν ακριβώς το λόγο, μεγαλύτερη ισχύ από τον Μαιτρ. Χωρίς αυτούς τους τυφλούς μαθητές ουδέποτε η επιρροή ενός ανθρώπου και του έργου του κατάφερε να εξαπλωθεί. Για να συμβάλουμε στο θρίαμβο μιας ιδέας, συχνότατα αρκεί να εργαστούμε για την ενδόμυχη σύμπραξη της με τη βλακεία, ώσπου το τεράστιο βάρος αυτής να υπερισχύσει, συμπαρασύροντάς την πρώτη στη νικηφόρα πορεία της».

Αυτό ακριβώς συνέβη στην ψυχανάλυση. Και αυτό δεν αποτελεί καθόλου μια άσχημη εισαγωγή στο ερώτημα της επιθυμίας του Λακάν...

¹ <http://criticalpsygreece.org/2008/>

Παρατίθεται η μετάφραση από τον [Μωυσή Μπουντουρίδη και το μπλόγκ του “Κοινωνικά Κινήματα & Κοινωνικά Δίκτυα”](#) μιας πρόσφατης συνέντευξης του διαπρεπούς Γάλλου ψυχαναλυτή [Jacques-Alain Miller](#) για την τρέχουσα οικονομική κρίση του καπιταλισμού, που είχε αναρτηθεί (στα αγγλικά) στο γνωστό site www.lacan.com. Ο Jacques-Alain Miller ήταν μαθητής, συνεργάτης και μελετητής του **Jacques Lacan**, με την κορή μάλιστα του οποίου είναι παντρεμένος. Έχει ένα πολύ εκτεταμένο συγγραφικό, θεωρητικό και κλινικό έργο πάνω στην ψυχανάλυση της σχολής του Lacan

² http://www.aletheia.gr/text.html#H_ΕΠΙΘΥΜΙΑ_ΤΟΥ_ΛΑΚΑΝ

Το κείμενο του Ζ.-Α. Μιλλέρ, δημοσίευση στο περιοδικό *La lettre mensuelle* No 101-102, Ιούνιος-Ιούλιος 1991. Αντιστοιχεί σ' ένα απομαγνητοφωνημένο μάθημα. Η παράγωγη κειμενικότητά του, σημαδεμένη από την προφορική προέλευσή του, γίνεται αντιληπτή κατά την ανάγνωση.

Η επιθυμία του αναλυτή, όρος σφυρηλατημένος από τον Λακάν, δεν παραπέμπει στην επιθυμία του ψυχαναλυτή ως προσώπου, ακόμη λιγότερο ως υποκειμένου. Πρόκειται για έναν τυπικό τελεστή συναρμόσιμο με το ψυχαναλυτικό *dispositif*, στον οποίο η πράξη του αναλυτή βρίσκει το αναγκαίο στήριγμα της.

Πρόκειται για τη διαφορά ανάμεσα σε ενόρμηση και ταύτιση (βλ. SXI).